

En plats att leva på

Geografisk rörlighet och social position
i det gamla bondesamhället

Jan Mispelaere & Jonas Lindström

Skillnader

Erik Kristoffersson levde hela sitt liv i Utnäs, en liten by i Västmanland några kilometer öster om Strömsholms slott. Här föddes han år 1629 och här förblev han ”allt stadigt hemma hos sina föräldrar” fram till dess att han 24 år gammal gifte sig och övertog föräldragården. I 36 år förestod han sedan hemmanet i Utnäs. Han var församlingens kyrkvärd och sexman, gifte sig två gånger och fick sammanlagt 17 barn. I Utnäs avled han också, den 3 april 1689 vid solens nedgång, 60 år gammal.¹

Om Erik Kristoffersson står att läsa i personalierna – redogörelser i begravningslängden för de begravnas liv – som förvaras i Säby kyrkoarkiv.² Här möter man, på några få rader nedtecknade av kyrkoherden, några ur den stora massan av kvinnor och män, unga och gamla, som levde på landsbygden i 1600-talets Sverige. Sida upp och sida ner av öden, till viss del lika, men också mycket olika.

På nästa uppslag i samma volym möter man en annan Erik, med namnet Ersson och med en helt annan historia. Denne Erik föddes i Dalarna, i Stora Tuna, men flyttade redan som åttaåring med sina föräldrar till Västerås, där fadern tog anställning som stadstjänare. ”När åren det tillåta kunde” sattes Erik i tjänst hos en skinnare i samma stad. Där lärde han sig hantverket. Tjugo år gammal antogs han som skinnare vid Strömsholms kungsgård. Erik bosatte sig inte direkt vid kungsgården, utan vid Västerkvarn en bit upp längs Kolbäcksånen. I samma by tjänade under samma tid Brita Jonsdotter som piga. De möttes, gifte sig och flyttade till Åskebro i Säby församling. Där bodde de på byns ägor i två år och därefter fem år på Utnäs ägor, det vill säga i utkanten av Erik Kristofferssons hemby. Brita födde fyra barn, varav ett överlevde föräldrarna. I begravningslängden beskrivs Erik Erssons fortsatta levnadsbana på följande sätt:

var sedan bonde i Åskebro i 1 år. 1652 blev han antagen för en borgare uti Västerås och gjorde där sin skatt och tull i 7 år. 1658 satte han sig neder uppå Säby ägor här i församl[ingen] därest han vistades i 15 år.

1673 d. 2 Mars, då hans son Erik Eriksson vedertog den Södre gården i Löpdal att hävda och bruka, då flyttade ock denne sal[ige] mannen dit med honom, och där varit in till sin död i 15 år.³

Erik Ersson dog 95 år gammal. I begravningslängden kallas han allmosegubbe.

Kanske kände de varandra, Erik Ersson och Erik Kristoffersson. Kanske talades de vid under de där åren de bodde i samma by, bondsonen som skulle komma att ta över föräldrarnas gård och den 34 år äldre gamle skinnaren som snart skulle flytta därifrån. Om hur det sociala livet på landsbygden under 1600-talet såg ut vet vi mycket lite. Men nutilldags har vi lärt oss en hel del om de olika villkor som människorna levde under och som detta sociala liv utspelades gentemot. Vi kan inte veta hur 1600-talsmänniskorna upplevde tillvaron, men vi kan kartlägga de materiella faktorer som formade deras erfarenheter.

Till dessa faktorer hör geografisk rörlighet, liksom dess motsats, bofastheten. I detta avseende är kontrasten mellan den orörlige Erik Kristoffersson och hans namne Ersson, vars långa liv präglades av såväl geografisk som social rörlighet, tydlig. Den visar hur tillvaron kunde se mycket olika ut. Skillnaderna var inte slumpmässiga, utan berodde på såväl skilda rättigheter som skilda försörjningssätt.

Syftet med denna artikel är att, med utgångspunkt i geografisk rörlighet, bidra till förståelsen av människors olika levnadsvillkor i det gamla bondesamhället. Vår första tes är att det gamla bondesamhället var (1) mycket rörligt, och (2) mycket heterogent. Vår andra tes är att (1) och (2) hänger ihop. Geografisk rörlighet varierade med social position. Därmed öppnas möjligheten att genom att studera olika gruppers flyttmönster närma oss frågor som vad det innebar att leva i det gamla bondesamhället som exempelvis skattebonde eller torpare, kvinna eller man, gammal eller ung.

Vi kommer att argumentera för våra teser utifrån några unika, och sinsemellan olika, kyrkböcker från det sena 1600-talets Västmanland. De övergripande frågorna som ställs till dessa är: Vilka var det som flyttade? Vilka flyttade inte? Utifrån resultatet, och utifrån några enskilda fall, kommer vi slutligen att ställa oss frågan vilken betydelse detta har för hur vi ska förstå det gamla bondesamhället.

Begrepp och empiri

Artikelns underrubrik – geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället – innehåller tre begrepp som bör preciseras närmare. Låt oss börja med det sista, det gamla bondesamhället. Vad var det? *När* var det? Begreppet är onekligen vagt, men samtidigt – och kanske just därför – betydelsebärande. Antagligen består begreppets styrka i just det faktum att det

representerar ett diffust förr, så som det var innan industrialism, urbanisering, kapitalism och välfärdsstat förändrade Sverige. Det får sin mening av att utgöra en motbild till dagens samhälle. Då spelar det mindre roll om man talar om 1800-tal eller medeltid, om Skånes slättbygd eller Västerbottens inland.

Det var ett sådant diffust förr som det tidiga 1900-talets etnologer – vilka såg hur samhället höll på att förändras i grunden – sökte bevara minnet av genom uppteckningar, insamlingar och museer.⁴ Det är ett sådant förr vi, till exempel, möter på Skansen. Under decennierna runt 1900 formulerades också många av de samhällsteorier som kommit att präglå vårt sätt att se på historien, och som byggde på att kontrastera modernt och traditionellt: kapitalism och feodalism, *Gesellschaft* och *Gemeinschaft*, organisk och mekanisk solidaritet.⁵ De sociala relationerna inom bondesamhället har förståtts utifrån sådana begreppspar. De har representerat det traditionella som upplöstes genom moderniseringsprocessen. Samtidigt innebär det att bilden av det gamla bondesamhället också blivit en del av hur vi uppfattar samhället av i dag.

Den empiri som presenteras i den här undersökningen är klart avgränsad i både tid och rum. Vi studerar det sena 1600-talets Västmanland. Anledning därtill är enkel och pragmatisk. Där och då är så långt tillbaka i tiden vi kan komma för den typ av undersökning vi önskar göra. Det innebär inte att vi söker rekonstruera något slags ursprungligt tillstånd. Förändring har alltid funnits. Dock tycks det oss naturligt att, om man vill studera det gamla bondesamhället, göra nedslag i ett så "gammalt" samhälle som möjligt, på betryggande avstånd från 1800-talets samhällsförändringar. Ett ytterligare skäl till att studera 1600-talet är att vi vet betydligt mindre om människors levnadsvillkor då än under senare perioder. Detta beror dels på källorna, som generellt blir både innehållsrikare och talrikare med tiden, dels på att historisk forskning i Sverige mer har intresserat sig för de förändringar som formade det moderna samhället än för förhållandena dessförinnan.

I de samhällen vi studerar bodde bönder, det vill säga brukare av mantalssatt jord. Men där bodde också andra. Där fanns pigor och drängar, torpare och inhyses, hantverkare och soldater, bruksarbetare, präster, adel och ofrälse ståndspersoner. Dessa grupper var lika mycket som bönderna en del av livet på landsbygden. Deras erfarenheter är inte mindre viktiga. Det är en viktig poäng i den här artikeln.

Artikelns andra nyckelbegrepp, geografisk rörlighet, är om inte lika vagt så desto mer mångtydigt. Flera forskare har påtalat att i förhållande till andra demografiska fenomen – som födslar och vigslar – saknar migration såväl en vedertagen definition som enhetliga data.⁶ Vi kommer i det följande att fokusera på flyttningar, i meningen byte av bostad, vare sig detta skedde inom en by eller en församling eller mellan motsvarande enheter. Vi kommer också att, i likhet med flera andra, studera flyttningar på olika sätt och i olika

källmaterial, för att ge en mer mångsidig bild av den geografiska rörligheten.

Lika mångtydigt är artikelns tredje nyckelord, social position. Vi kommer här att dels inrikta oss på sådana sociala grupper som framträder i källmaterialet, som bönder, präster, torpare och tjänstefolk, men också andra empiriskt observerbara variabler som kön, ålder, hushållsposition och (när möjligt) ekonomiska tillgångar. Därmed inte sagt att dessa är de enda variabler som spelar roll. Men de kan studeras.

En förändrad syn

a. Från orörligt till rörligt

Det fanns en tid då geografisk rörlighet betraktades som ett främmande inslag i det gamla bondesamhället. Människor förutsattes ha levt, det vill säga både botten och livnäret sig, på den plats där de föddes. På den gård de ärvt från sina föräldrar fanns vad de behövde. Uppfattningen uttrycktes, bland annat, av etnologen Albert Eskeröd i samlingsverket *Den svenska historien*, som utgavs första gången på 1960-talet och som nytrycktes under historieåret 1992:

i *äldre tider* – och detta gäller ända in i 1700-talet – innan centralt styre och centrala direktiv gjort sig gällande i nämnvärd grad – var landsbyarna en sluten miljö, där människorna levde hela sitt liv i både nödtvungen och frivillig samverkan med grannarna, ofta utan att mer än rent tillfälligt komma utanför byns gränser.⁷

Till en del var detta en motbild mot det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets vågor av emigration och urbanisering, av många betraktat som ett hot.⁸ Mobilitet förknippades med modernitet.⁹ Men bilden hade också empirisk grund. När Eskeröds kollega Sigurd Erixon i början av 1900-talet upprättade släktträd över invånarna i byn Kila i Östergötland, fann han att flertalet bybor var släkt med varandra och att man kunde följa släktled på gårdarna i flera generationer.¹⁰ Onekligen fanns, och finns fortfarande, en mängd liknande släktgårdar runt om i landet.

I dag är bilden en annan, åtminstone bland forskarna inom fältet. Från 1960-talet och framåt kom socialhistoriska undersökningar baserade på kyrkligt och/eller kameralt källmaterial och statistiska metoder att visa på en hög grad av rörlighet i det svenska samhället under 1600- och 1700-talen.¹¹ En av pionjärerna inom området, Sven Lundkvist, konstaterade att ”detta preindustriella samhälle tycks ha varit väl så rörligt som det industriella samhället”.¹² Internationellt skedde en liknande utveckling. I England hade en motsvarande bild av ”the self-contained village” länge varit förhärskande, men genom att

jämföra befolkningslistor från olika år kunde Peter Laslett visa hur en stor del av befolkningen inom ett givet område över tid byttes ut genom flyttningar.¹³ På motsvarande sätt har historiker i Tyskland och Frankrike tillbakavisat en tidigare bild av ett orörligt samhälle före 1800-talet.¹⁴ Detta kan ses som en del av vad Jan de Vries kallat en "Revolt of the Early Modernists", inom vilken historiker alltsedan 1970-talet ifrågasatt bilden av det tidigmoderna samhället som något mycket annorlunda i förhållande till det moderna. Därmed har också vår (förenklade) bild av moderniseringsprocessen ifrågasatts.¹⁵

Geografisk rörlighet betraktas numera som en integrerad och nödvändig del av det socio-ekonomiska systemet i det förindustriella Europa.¹⁶ Till stor del handlade det om en omfördelning av arbetskraft. Inom svensk forskning uppmärksammades tidigt arbetsvandringarna, varav dalkarlarnas är de mest kända, men också de halländska tröskkarlarna som varje år begav sig till de skånska slätterna och alla de män och kvinnor som drogs till Bohusläns sillfiskeindustrier.¹⁷ Liknande fenomen fanns i stora delar av Europa.¹⁸ Till distributionen av arbetskraft hör också systemet med drängar och pigor som flyttade från hushåll till hushåll.¹⁹ Detta var lika mycket en del av det västeuropeiska giftermåls- och familjebildningsmönstret.²⁰ Barn lämnade föräldrahemmet i tonåren eller i tjugårsåldern för att arbeta i andra hushåll, ofta i närheten, under ett antal år, innan de gifte sig. Människor flyttade också i samband med själva giftermålet. I det tidigmoderna Europa, kanske mindre så i Sverige, var principen om neolokalitet – att nygifta flyttade till ett eget hus – vanlig. Om inte annat var åtminstone den ena parten tvungen att flytta i samband med bröllopet.

b. Från lika till olika

1970-talets socialhistoriska undersökningar ändrade vår bild av bondesamhället även i ett annat avseende. Studier av skattelängder och bouppteckningar uppvisade påfallande ekonomiska skillnader bönderna emellan. Därmed ifrågasattes den likaledes spridda uppfattningen av bondesamhället som ekonomiskt homogent.²¹

De ekonomiska och sociala skillnader som uppmärksammats i denna forskning kan, och har, kopplats till den geografiska rörligheten. Variationer i flyttmönster och i grad av geografisk rörlighet har kopplats till skillnader i näringsgeografi, kön, ekonomiska resurser och jordnatur.²² David Gaunt sammanfattade sina studier av några västmanländska socknar:

Real stability in the sense of remaining in the village of birth was no general feature of early modern Swedish society. Such stability could be found in certain types of parishes primarily among males.²³

Västmanland, eller ens Sverige, var långt ifrån unikt i detta avseende. Samma slutsats drar Leslie Page Moch för det tidigmoderna Europa som helhet och menar att ”stability was a privilege in this world, one most usually preserved for peasant men.”²⁴ Men också bland bönderna kunde skillnaderna vara stora, vilket, för Sveriges del, bland annat visats av Magnus Perlestam.²⁵ Perlestams resultat kunde sedan återupprepas av Jonas Lindström, för samma tid men för en annan typ av område. Här kunde också ett tydligare samband mellan förmögenhet, geografisk stabilitet och politiskt inflytande bland bönderna påvisas.²⁶

Därmed öppnas upp för ett sätt att förstå de till synes motstridiga bilderna av ett stabilt kontra rörligt bondesamhälle, vilket inte enbart handlar om att en äldre, förlegad föreställning motbevisats av senare tiders forskning. Att ett system förutsätter rörlighet innebär inte att alla flyttar; det beror i stället på vilken position man intar i systemet. Bondesamhället bestod av såväl stabila som rörliga element. Om vi sedan antar att de stabila också var de mest inflytelserika – de besuttna, förmögna, männen – så är det troligt att det är deras erfarenhet som präglat bilden av bondesamhället.²⁷ Bondesamhället bestod emellertid även av tjänstefolk, egendomslösa, kvinnor (!) – grupper som mönstret ”son övertar gård” inte kan tillämpas på.²⁸ De utgjorde inga undantag i det gamla bondesamhället; tillsammans utgjorde de rentav en majoritet av befolkningen. Genom att studera rörlighet kan vi närma oss också deras erfarenheter.

Om källorna

Den som vill studera geografisk rörlighet i äldre tid stöter ofrånkomligen på problem. Begreppet är inte bara mångtydigt; framför allt råder det brist på tillförlitliga data. Ett unikt, och mycket värdefullt material utgör personalierna, likt dem från Säby som vi mötte i inledningen. De är fulla av uppgifter om människors flyttningar, samtidigt som de sätter in dem i ett livssammanhang. Men uppgifterna är också mycket disparata, och bortfallet är stort, vilket försvårar systematiska studier.²⁹ Vi kommer att återkomma till personalierna, men främst som ett komplement till huvudkällorna.

Internationellt har forskningsfältet dominerats av folkräkningar, skattelängder och – när det kommer till kyrkböcker – vigsellängder.³⁰ I Sverige är kyrkoboksmaterialet ovanligt rikt, framför allt på grund av de unika husförhörslängderna. De möjliggör studier av individer och hushåll på en detaljnivå, och med en kontinuitet över tid, som är genomförbara i få andra länder. I det följande kommer vi att nyttja två sådana husförhörslängder, varav den ena är från Björskogs och den andra från Gunnilbo församling i Västmanland.

Nationella föreskrifter om kyrkobokföring kom med 1686 års kyrkolag, vilken stadgade att prästerna skulle hålla ”vissa längder”, dels ”på alla

sina åhörare, hus ifrån hus, gård ifrån gård”, dels på alla vigda, döpta och begravda samt de ”som tid efter annan flytta in uti eller utur församlingen”.³¹ I Västerås stift fanns dock sedan tidigare en praxis att föra kyrkböcker. Även under decennierna efter 1686 utmärker sig Västerås stift både i mängd bevarat material och i utförlighet (ett förhållande som sannolikt berodde på en vana att föra längderna). Kyrkböcker härifrån, inklusive några av dem som används i denna undersökning, har följaktligen legat till grund för flera undersökningar av historiskt-demografiska förhållanden i äldre tider.³²

Båda de undersökta husförhörslängderna började föras 1688, det vill säga strax efter kyrkolagens införande. De har dock tillkommit långt innan det fanns färdiga, förtryckta formulär att fylla i och tydliga instruktioner för hur längderna skulle föras. Variationen mellan olika längder är därför mycket stor. Medan vissa kyrkböcker är ytterst kortfattade är andra desto innehållsrikare. Våra huvudkällor är av det senare slaget. Det är också det som varit urvalskriteriet; dessa längder tillåter studier som få andra källmaterial gör. Eftersom längderna dessutom innehåller olika typer av information och de områden som undersöks är av olika karaktär, kan vi också belysa olika sidor av den geografiska rörligheten.

Kompletterande information har hämtats från andra kyrkobokslängder, skattelängder (mantalslängder, tiondelängder och jordeböcker) och domböcker. Däremot har vi inte använt oss av vad som skulle kunna tyckas vara det självklara valet för att studera rörlighet: flyttningslängderna. I allmänhet har dessa börjat föras betydligt senare än övriga längder och de är dessutom ofta mycket ofullständiga.³³ Dessutom kan en in- och utflyttningslängd, även om prästen var aldrig så nitisk, bara fånga en del av den rörlighet som försiggick i ett område. Vad den missar helt är flyttningen inom socknen, vilken kunde vara nog så omfattande.³⁴ Sådana kan däremot fångas av en husförhörslängd. Dessa berättar också, vilket är viktigt i sammanhanget, om de som inte flyttade, utan stannade kvar.

Begränsningen i tid och rum väcker naturligtvis frågor om representativitet och generaliserbarhet. Givetvis påstår vi inte att de flyttningsstal och livsöden som presenteras här utan vidare kan överföras till andra områden och tider – att det gamla bondesamhället kännetecknades av skillnader är i stället själva utgångspunkten för denna uppsats. Vi är heller inte ute efter att mäta rörligheten i sig, utan vill förstå hur rörligheten hänger samman med socioekonomiska skillnader. Detta låter sig bara göras genom att, så att säga, zooma in forskningsobjektet, i syfte att synliggöra fler nyanser.³⁵ Däremot hävdar vi att de samband som då blottläggs äger relevans också i ett större sammanhang. Begränsningen gör det dessutom möjligt att närmare diskutera de enskilda källorna. I centrum står således *variationen*, såväl i källmaterial som i människors levnadsvillkor.

Ett lokalsamhälles ursprung – Björskog 1688

Ett vanligt mått på geografisk rörlighet i äldre tid har varit att, för ett givet geografiskt område, fråga hur stor del av befolkningen som var född i det aktuella området. Studier av denna typ har övertygande motbevisat tesen om ett bondesamhälle där människor levde hela sina liv i den by där de föddes.³⁶ Därtill har man funnit stora skillnader mellan olika områden och olika tider. I sin studie av 1600-talets Västmanland fann David Gaunt att i de godsdominerade socknar han studerade var över hälften av invånarna över 60 år födda utanför socken. I bergslagsområdet var det en tredjedel och på den bondedominerade slättbygden en fjärdedel.³⁷ I en studie av några skånska socknar på 1800-talet har Martin Dribe funnit att 70 procent av sockenborna över 25 år var födda utanför församlingen.³⁸

I det följande kommer vi att titta på skillnader *inom* ett område vid en given tidpunkt. Undersökningen rör Björskogs socken 1688. Huvudkällan – en husförhörlängd – har tidigare bearbetats av Nils och Inga Friberg. De fann att 37 procent av sockens totala befolkning var födda utom dess gränser.³⁹ Vi kommer här att driva analysen vidare och fråga *vilka* som var födda på den plats där de bodde.

Jämförelsen mellan födelseort och bostadsort är starkt beroende av enhetens storlek: ju större enhet, desto större andel födda inom den. Den är också beroende av administrativa gränsdragningar, vilka i det vardagliga livet kan ha betytt mycket lite för dåtidens människor.⁴⁰ Studien, som jämför två nedslag i tiden, fångar dessutom bara en mycket liten del av all den rörlighet som försiggick; den som tidigt flyttat hemifrån och under sitt liv bott på en rad olika ställen, framstår som orörlig om han eller hon skulle ha återvänt till födelseorten vid tiden för det andra nedslaget.⁴¹ Snarare än att studera rörlighet i sig, är detta därför en studie av olika individers och grupperns relation till den plats där de levde.

Något ska också sägas om undersökningsområdet. Björskog ligger på slätten mellan Arboga och Köping. Det var spannmålsbygd. Kartor från mitten av 1600-talet visar att uppodlingsgraden tidigt var hög.⁴² De intilliggande städerna och närheten till Bergslagen innebar att det fanns en lättillgänglig marknad för den spannmål som producerades.⁴³ Av jorden var, enligt 1688 års jordebok, drygt hälften av mantalet skatte, en tredjedel krono och 10 procent frälse.⁴⁴ De allra flesta gårdar drevs av bönder. Utöver prästgården fanns där bara fem större gårdar som drevs av adelsmän eller ofrälse ståndspersoner.

Material och metod

Uppgifter om var en människa är född förekommer mycket sällan i källmaterial från äldre tid. Enligt Nils och Inga Fribergs inventeringar av de svenska kyrkoarkiven förekommer uppgifter om födelseort endast i två husförhörslängder från 1600-talet, varav 1688 års längd från Björskog är den ena.⁴⁵ Från Björskog finns också en husförhörslängd från 1643, samt dop-, vigsel- och begravningslängder från 1627 och framåt. I kombination med andra källor gör detta att Björskogs invånare hör till de bäst dokumenterade i 1600-talets Sverige.⁴⁶

Till skillnad från sin föregångare från 1643 är husförhörslängden från 1688 inte fullständig. De riktigt små barnen saknas helt och barn mellan sju och nio år är bara delvis registrerade. Å andra sidan innehåller 1688 års längd, utöver de för prästerskapet centrala upplysningarna om läskunnighet och nattvardsgång, uppgifter om individernas ålder (för 92 procent av de som listades 1688) och födelseort, i meningen födelseförsamling (i 98 procent).

Bild 1 visar första uppslaget i 1688 års husförhörslängd från Björskog, Norrgården i Hälle. Längden är uppställd på traditionellt vis med en person per rad. Som framgår av rubriken har uppslaget använts vid katekesförhör under ett drygt decennium, vilket innebär att nya människor skrivits in efter hand som de blivit aktuella att förhöra. Det gäller till exempel barnen Nils och Brita, som skrevs in i längden när de uppnått sju års ålder, 1691 respektive 1696.

Sammanlagt finns tolv personer på uppslaget. För den här undersökningen har vi enbart tagit med dem som listades år 1688, det vill säga – i detta fall – Johan Larsson, hans hustru Brita Nilsdotter och dotter Anna, samt drängen Olof Pedersson, som uppges ha flyttat in i hushållet 1688. För dessa fyra har vi noterat husförhörslängdens uppgifter om bostadsort, namn, kön, ålder (under "Ann.")⁴⁷ och födelseort (under "Nat.") På motsvarande sätt har vi gjort för hela längden.

Genom att använda oss av födelselängden kan vi sedan dela upp de personer som var födda i Björskog i å ena sidan de som var födda i den by där de bodde och å andra sidan de som var födda i andra byar inom socknen.⁴⁸ Eftersom födelselängderna från Björskog bara sträcker sig tillbaka till 1627 – i sig mycket ovanligt – måste personer över 60 år lämnas utanför analysen. Då små barn är oregelbundet upptagna i längden har också en nedre åldergräns införts. Bara de som är 10 år och uppåt har tagits med.

Den sociala kategoriseringen av individer baserar sig till största delen på benämningar i husförhörslängder. Hushållets medlemmar har delats upp i familjemedlemmar, tjänstefolk och inhyses. Ståndspersoner och deras familjer har definierats utifrån hushållsföreståndarens titel, till exempel "kyrkoherde" eller "kapten". Obesuttna familjer kan i regel skiljas från bönder genom att de senare anges bo i en by och de förra på byns "ägor". Många obesuttna

In Nomine IESU!

p. 3.

Catechismi förhör Ab Anno 1688. 1689. Feb. 6 Mart. 2

1689. 6 Apr. 25 Sept. 1693/23. Mand. 7. Maj. 1694. 2. Febr. 15. Aug. 6. 23. Sept. 1695. 27. Febr. 2. Maj. 1696. 18. Mars. 1697. 24. Jan. 26. Mars. 17. Sept. 1698. 12. Apr. 15. Maj. 1699. 21. Mars. 2. Apr. 1700. 25. Febr. 28. Febr. 28. Oct. 28. Oct.

Hälle. Norrgården.	Nak.	Ann.	Lite. rat.	Sim. pliat.	Conf. 1.	Prece. 2.	s. 3.	Dec. 10.	Arth. Fid.	Orak. 7.	Sann. 4.	Sacr. 4.	And. 4.	Symb. X	Sten. X	Sten. X	Sten. X	Sten. X
Johan Larsson.	Minsk.	38.	Lit.	x	1.	2.	x	x	x	10.	3.	7.	4.	4.	x			
Bro. Brjta Nilß. dot.	Bidra.	32	Lit.	x	1.	2.	x	x	x	10.	3.	7.	4.	4.				
Barnen																		
Anna Jofans dot.	Bidra.	13.	Lit.	x	1.	2.	x	x	x	10	3	7	4	x	x	x	x	tot.
Kv. Jofans. 1691.	Bidra.	7.	Lit.	IIII	1.	2.	x	x	x	10	3	7	4	x	x	x	x	tot.
Brjta Jofans d.	Bidra.	7.	Lit.	IIII	1.	2.	x	x	x	10	3	7	4	x	x	x	x	tot.
Konst. Carl d.	Bidra.	14.	Lit.	IIIIII	1.	x	x	x	x	10				x	x	x	x	tot.
Lögfolck.																		
Cliff. Rasmusson.	Bidra.	23.	Lit.	x	1.	2.	x	x	x	10	3.	7.	4.	4.				
Carl Andersson.	Bidra.	p. 116.																
Jacob Clifffon.	Bidra.	p. 79.																
1702. 24. Febr.																		
Tobias Hansson.	Bidra.	p. 161.	5.	1.	2.	x	x	x	x	10.	3.	7.	4.	4.	tot.	tot.	tot.	tot.
B. Clifffon.	Bidra.	p. 106.	5.	1.	2.	x	x	x	x	10	3	7	4	4	-	-	-	-
Barnen																		
Brjta Tobias.	Bidra.	p. 52.	11			x	x	x										

Bild 1: Uppslag ur Björskogs husförhörslängd 1688
 Källa: Husförhörslängd A1:2, Björskogs kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv.
 Foto: Jonas Lindström

har dessutom titlar, som ”soldat” och ”skomakare”. Begräsningen i tid och rum medger emellertid att vi kan gå till andra källor för att kontrollera och ytterligare förfinna den sociala indelningen. För att kunna differentiera bondegruppen i skatte- respektive landbönder har vi använt uppgifter hämtade ur jordeböcker och mantalslängder samt, i några fall, domböcker. Utifrån tiondelängdens skördeuppgifter har bönderna dessutom delats upp i rika (den hälft som betalar mest tionde) och fattiga (den hälft som betalar minst).

Resultat

Husförhörslängden listar totalt 734 personer mellan 10 och 59 års ålder. Av dessa var 57 procent födda i Björskog. Siffran skiljer sig något från Fribergs och Fribergs 63 procent, då deras siffror gäller hela befolkningen, inklusive de små barn som inte finns i husförhörslängden (men som kan läggas till på grundval av dop- och begravningslängderna).⁴⁹ Andelen som var födda i den by där de bodde var 29 procent. Byarna i Björskog var små; i snitt fanns där fem hushåll per by. Att bo i den by där man fötts innebar för Björskogsborna i de flesta fall att man bodde på födelsegården eller födelsetorpet.

Tabell 1 visar andelar födda i socknen respektive hembyn fördelade på kön, ålder och socialgrupp. Män var i högre grad än kvinnor födda där de bodde. Skillnaden är dock inte dramatisk. Sannolikheten att någon bodde där han eller hon fötts minskade med ökad ålder. Det är kanske inte förvånande. Noterbart är dock att av barnen mellan tio och fjorton år levde hälften någon annanstans än i sin födelseby, och en fjärdedel kom från andra socknar. Detta innebär inte nödvändigtvis att de lämnat föräldrahemmet; i 40 procent av fallen hade de – liksom Erik Ersson i den här uppsatsens inledning – flyttat med föräldrarna. Det rör sig om tre barn till ståndspersoner, ett barn till en skattebonde, sju barn till landbönder och sexton barn till obesuttna. Någon större skillnad på flickor och pojkar är det inte.

Tabell 1. Andel födda i den by eller den socken där de bodde, Björskog 1688, samtliga i åldrarna 10–59 år

Kategori	Antal	Andel födda i... (%)	
		Byn	Björskog
Kön			
Kvinnor	395	25	54
Män	339	33	60
Åldersgrupp			
10–14	120	43	73
15–29	305	30	55
30–44	172	24	53
45–59	137	18	50
Socialgrupp			
Ståndspersoner	26	27	38
Skattebönder	175	58	81
Landbönder	149	36	62
Obesuttna	193	22	60
Tjänstefolk	191	3	30
Totalt	734	29	57

Källor: Husförhörlängd, A I:2; Doplängder, vigsellängder och begravningslängder, C:1, Björskogs kyrkoarkiv; Jordeböcker, G II a, Länsstyrelsen i Västmanlands län. Landskontoret, Uppsala landsarkiv; Mantalsslängder Västmanland, Riksarkivet; Tiondelängder, G III aa, Räktningsarkivet, Uppsala universitets arkiv.

Störst är skillnaderna mellan olika socialgrupper. Av tjänstefolket var bara tre av tio födda i Björskog. Därmed bekräftar undersökningen tidigare forskningsresultat att pigor och drängar stod för en mycket stor del av den geografiska rörlighet som präglade bondesamhället.⁵⁰ Också ståndspersonerna framstår som en rörlig grupp. Visserligen är de få till antalet, men vi kan notera att i de två övre åldersklasserna – de mellan 30 och 59 år – var det bara en, kapten Jacob Crafoord, som bodde kvar där han hade fötts, medan 8 av 12 var födda i ett annat län. Bland övriga utsocknes födda kom de flesta från församlingar i närområdet, vilket följer ett internationellt mönster. Även om många flyttade, och några flyttade långt, så rörde sig de allra flesta inom ett begränsat område.⁵¹

Bland bönderna – totalt 324 individer, barn och andra nära släktingar till husbondeparet inkluderade – bodde knappt hälften, 155 stycken, i den by där de hade fötts. Andelen var högre bland männen (53 procent) än bland

kvinnorna (42 procent). Än större var skillnaden mellan skattebönder och landbor (58 respektive 36 procent). Begränsar man sig till de äldre åldersklasserna, de mellan 30–59 år, det vill säga sådana som förestod ett hemman snarare än hemmavarande söner och döttrar, blir skillnaden ännu mer markant: 55 procent av manliga skattebönder, 31 procent av kvinnliga och 17 procent av landborna, oavsett kön, bodde i sin födelseby.

Tabell 2 differentierar bondegruppen ytterligare genom att förmögenhet, baserat på tiondet, lagts till variablerna kön och jordnatur. Då några bondehushåll saknas i tiondelängden blir det totala antalet individer här något lägre. Rika bönder var överlag mer benägna än sina fattiga grannar att bo där de hade fötts: andelen var 53 respektive 40 procent. Skillnaden blir tydligare om vi sammanför de olika variablerna. Tabell 2 visar att det framför allt var män i rika skattebondehushåll som levde kvar på den plats de fötts. Inom den gruppen var det så många som tre av fyra. Desto lägre var sannolikheten att en kvinnlig landbonde levde kvar i födelsebyn. Detta gällde knappt var femte.

Även om det fanns ungefär lika många obesuttna i socknen som det fanns skattebönder, så utgjorde de senare hälften av alla som bodde i sin födelseby medan de obesuttna bara utgjorde en femtedel. Mindre än var fjärde obesuttna var född i den by där han eller hon fötts. Inom denna grupp fanns inte, som hos skattebönder, några skillnader mellan könen. Däremot fanns skillnader mellan å ena sidan torpare och hantverkare och andra sidan indelta soldater. Inom den första gruppen bodde var tredje person i sin födelseby, jämfört med var sjätte i den andra. Allra minst knutna till sin födelseby var inhysesfolket. Av 21 personer som betecknas som inhyses i husförhörslängden bodde bara två personer i den by där de fötts.

Tabell 2. Andel födda i den by där de bodde. Björskogs socken 1688, bönder i åldrarna 10–59 år (N=294)

Kategori	Antal (fattiga/rika)	Andel födda i den by där de bor (%)	
		Fattiga	Rika
Skattebönder			
Kvinnor	(36/49)	47	55
Män	(32/45)	56	73
Landbönder			
Kvinnor	(34/29)	18	31
Män	(38/31)	39	58

Källor: Se tabell 1.

Ett lokalsamhälles omsättning – Gunnilbo 1688–1693

Ett mer direkt sätt att studera rörlighet i äldre tid är att fråga hur stor del av en given population som försvunnit, alternativt tillkommit, under loppet av ett visst antal år. Metoden användes såväl i Peter Lasletts klassiska studie av Clayworth och Cogenhoe som i Sven Lundkvists likaledes banbrytande studie av geografisk rörlighet i Sverige under det tidiga 1600-talet.⁵² Genom att jämföra uppbörds- och restlängder från Älvsborgs lösen kunde Lundkvist visa att nästan 30 procent av alla namngivna personer ur socknarnas skattelängder försvann under perioden 1614–1618. Under dessa fem år hade 8 procent dött och 21 procent flyttat. Samtidigt utgjorde andelen nytillkomna 31 procent av de listade.⁵³

Förekomsten av en unik husförhörlängd från Gunnilbo i västmanländska Bergslagen möjliggör en motsvarande studie för perioden 1688–1693. Ett alternativt, mer allmänt förekommande och till synes mer lättarbetat källmaterial utgör mantalslängderna; årliga listor över de personer som skulle erlägga mantalspenning.⁵⁴ På grundval av dessa har omsättning och brukningstider bland brukningsansvariga bönder för olika områden och olika tider beräknats.⁵⁵ För studier av hela befolkningen är de dock otillräckliga.

Som redan Lundkvist pekade på så behöver utbytet av ett namn i mantalslängden inte bero på flyttning; det kan till exempel röra sig om en son eller svärson som övertagit gården.⁵⁶ Då de personer som skrev mantalslängderna inte alltid var konsekventa med att anteckna om en person hade dött under det gångna året eller inte, går det i många fall inte att avgöra om en person flyttat eller avlidit, utan att ta hjälp av andra källor. Personer kan dessutom ha försvunnit ur mantalslängden av andra skäl, som att de av en eller annan anledning befriats från penningen.

Ett ytterligare problem är att en och samma person kan betecknas på olika sätt. Det gör att de blir oidentifierbara utan stöd från andra källor. Inte bara kan en ”pigam Karin” inte skiljas från en annan med samma beteckning; i Gunnilbos fall behöver man till exempel veta att ”Mats Olssons änka” är densamma som Ingeborgs Andersdotter, att Jakob kolare är identisk med Jakob Persson och att stålsmed Henrik Grop är samma person som plåtsmeden Henrik Hansson. Även byar, gårdar och torp kunde gå under olika beteckningar. Författaren av mantalslängden kunde ena året ange torpets namn (till exempel Anders kolares torp), nästa år namnet på byn (Tränmora) och ytterligare nästa år namnet på ett större område (Rölö). Samtidigt kan mantalslängderna dölja en del flyttningar. Under hela perioden 1688–1693 finns en Per Smältekrok antecknad i mantalslängden under Färna bruk. Vad som inte framkommer där, men i husförhörlängden, är att han under samma tid flyttade två gånger inom socknen.

Det främsta problemet med mantalslängder som källa till att studera rörlighet är dock att de i regel bara anger hushållsföreståndarens namn, varför det i praktiken ofta endast är förändringar bland dem som går att följa. Ett exempel må räcka. I Västansjö bodde 1688 två bondehushåll: sexmannen Olof Larsson, hans hustru och en dräng, samt Lars Olofsson – den förras son – och hans hustru. Under de tre första åren är bara en förändring märkbar i mantalslängderna: en dräng och en piga tillkom 1689. Av husförhörslängderna framkommer emellertid att under samma tid hade sju personer flyttat in och/eller ut ur byn.

Medan skattelängder enbart namnger en delmängd av befolkningen, listar och namnger husförhörslängden alla socknens invånare (åtminstone över en viss ålder). Därmed fångar husförhörslängden fler rörelser, men också fler som stannar kvar. Den fångar också, i motsats till Lundkvists listor, rörlighet inom socknen. Den fråga vi ställer i detta avsnitt är således: Vilka grupper bor kvar på samma plats efter fem år och vilka grupper har flyttat?

Ekonomiskt och socialt präglades Gunnilbo starkt av de många bruken i området. En tredjedel av socknens befolkning var direkt knuten till bruken för sin försörjning, men bruksnäringen var sammanvävd med betydligt fler människors sätt att tjäna sitt uppehälle. Många bönder och torpare kolade; också klockaren var inblandat i kolvedshuggningen.⁵⁷ Bland bönderna dominerade skattebönderna stort. Av jorden i socknen var 80 procent av mantalet skatte, 13 procent var krono och 7 procent (1 mantal) frälse.⁵⁸

Material och metod

Bild 2 visar ett av uppslagen i Gunnilbos husförhörslängd. Dess uppställning är mycket originell. I stället för att, som brukligt och som vi såg i Björskogs fall, hålla samman alla hushållets medlemmar och lista en person per rad, fick varje person här generöst med utrymme. I den vänstra spalten har prästen varje år, i de fall personen bott kvar, på nytt skrivit ned personens namn på en ny rad, tillsammans med en ny åldersuppgift (eftersom alla blivit ett år äldre). Längden har förts på detta sätt fram till 1693. I högra spalten finns anteckningar om när personen i fråga har besökt nattvarden. Där finns också anteckningar om flyttningar.

Längdens unika utformning gör att vi relativt enkelt kan följa både hushållens sammansättning och enskilda individer över tid. Längden är visserligen inte komplett; det fattas sannolikt ett par sidor och det finns ytterst få anteckningar om barn under sju år. Detta till trots listade längden totalt 793 individer år 1688.

I undersökningen har endast de personer som listades år 1688 inkluderats. Utifrån husförhörslängdens uppgifter har vi noterat varje individs bostadsort,

Gunnilbos		Ålders	Slags	10 Barn	Diab	Sjamb	Dygt	S. GRUB	COFF	MEDIC	Plac	1716	Simplex	Medioc	Tria bene	Äfö rövnd Lte Sverreth Mattis p:2 vid Dödsbeskrifning af en Döds
1698	J. K. Rönner	12	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1699	J. K. Rönner	13	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 1 g:nt
1699	J. K. Rönner	14	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1692 2 Febr. 10 Martij. 1 g:nt
1699	J. K. Rönner	15	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1690 26 Febr. 2 Febr. 2 octobr.
1699	J. K. Rönner	16	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	17	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	18	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	19	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	20	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	21	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	22	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	23	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	24	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	25	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	26	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	27	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	28	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	29	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	30	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	31	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	32	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	33	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	34	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	35	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	36	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	37	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	38	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	39	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	40	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	41	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	42	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	43	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	44	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	45	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	46	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	47	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	48	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	49	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	50	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	51	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	52	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	53	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	54	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	55	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	56	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	57	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	58	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	59	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds
1699	J. K. Rönner	60	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	1698 25 Martij. 29 Febr. 1699 14 octobr. vid Dödsbeskrifning af en Döds

Bild 2: Uppslag ur Gunnilbos husförhörslängd 1688. Källa: Husförhörslängd Al:1, Gunnilbo kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv. Foto: Jonas Lindström

namn, kön, ålder och hushållsposition (till exempel hustru eller dräng). För att närmare kunna bestämma individernas sociala tillhörighet har vi utöver husförhörslängden använt oss av uppgifter i en rad olika källor: mantalslängder, dop-, vigsel- och begravningslängder, kartor, tiondelängder och domböcker, samt fattigvårdsräkenskaper. Hustrur, barn och andra familjemedlemmar har kategoriserats utifrån hushållsföreståndarens status. Däremot har tjänstefolket – pigor, drängar, vallflickor, smedsgossar – räknats för sig.

Varje individ har därefter följts år från år fram till 1693 för att se om personen i fråga bor kvar eller inte. Då någon försvunnit ur husförhörslängden har vi kontrollerat mot begravningslängden huruvida detta beror på att han eller hon dött. I många fall har detta dessutom noterats i husförhörslängden. En person har räknats som flyttad även om denna återvänder efter något eller några år – ett inte helt ovanligt scenario. Att leva kvar på en plats innebär således, i det här fallet, att kontinuerligt bo på samma ställe.

Resultat

Av de 793 personer som listades i Gunnilbo husförhörslängd år 1688 var det 380, eller 48 procent, som kontinuerligt hade bott kvar på samma ställe fem år senare, 1693. Av de 413 som försvunnit hade 53 personer dött. Det innebär att 360 personer, eller 45 procent av samtliga, flyttat minst en gång under de undersökta fem åren. Redan efter ett år hade en femtedel försvunnit och efter två år nära nog en tredjedel. Tappet är störst de första åren; andelen av de kvarvarande som försvinner mellan år tre och fem är runt 10 procent, och en större andel av dessa försvinnanden förklaras av att personen i fråga dött (en tredjedel av de som försvinner sista året jämfört med 7,5 procent det första). Tidsperspektivet är begränsat och eventuellt skulle bilden förändras om vi studerade en längre tidsperiod, men resultatet antyder att ju längre någon bodde kvar på en plats, desto mindre sannolikt att han eller hon flyttade därifrån.

Tabell 3 visar hur stor andel av befolkningen som bor kvar på samma plats efter två respektive fem år, fördelat på kön, ålder och socialgrupp. Män och kvinnor skiljer sig inte nämnvärt åt. Bland åldersgrupperna är personer mellan 15 och 29 år mest flyttningsbenägna. I denna grupp har nära hälften försvunnit efter två år och två tredjedelar efter fem år. Särskilt rörliga är personer i 20- till 25-årsåldern, medan de över 25 blivit mer bofasta.

Till stor del förklaras åldersgruppens rörlighet med att den i hög grad sammanfaller med den allra rörligaste av sociala grupper: tjänstefolket. Av dessa fanns bara 5 procent kvar efter fem år. Av personer i åldern 15–29 som hade flyttat efter fem år tillhörde fyra av tio tjänstefolket. Lika många var söner eller döttrar som lämnade föräldrahemmet, varav många av dem med all sannolikhet kom att tjäna som pigor och drängar.

Tabell 3. Andel kvarboende efter två respektive fem år,
Gunnilbo 1688–1693

Kategori	Antal	Andel kvar efter.... (%)	
		två år	fem år
Kön			
Kvinnor	434	67	47
Män	359	70	49
Åldersgrupp			
1–14	159	70	46
15–29	273	54	34
30–44	155	82	57
45–59	109	88	73
60–99	69	77	54
Okänt	28	36	25
Socialgrupp			
Ståndspersoner	45	57	43
Bönder	178	91	77
Obesuttna	175	78	58
Mästare	124	63	50
Kolare/körare	74	96	49
Bruksarbetare	64	56	23
Tjänstefolk	131	22	5
Okänt	2	0	0
Totalt	793	69	48

Källor: Husförhörlängd, A I:1, Doplängder, vigsel­längder och begravnings­längder, C:1&2, Räkenskaper för fattigvård, L III:1, Gunnilbo kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv; Mantalslängder Västmanland, Riksarkivet; Tiondelängder, Verifikationer 1674, 1682 & 1690, Länsräkenskaper från Västmanlands län, Riksarkivet; Protokoll 1687–1696, Skinnskattebergs häradsrätt, Renoverade domböcker, Västmanlands län, Riksarkivet; Protokoll 1699–1705, A Ia:2, Skinnskattebergs häradsrätt, Uppsala landsarkiv.

Utöver tjänstefolket var det framför allt människorna knutna till bruken som rörde på sig. Bortsett från en inneboende syster som gifte sig vid 41 års ålder, var det bland bondefamiljerna inte någon över 30 år som flyttade mellan 1688 och 1693, jämfört med var tredje smed och smedhustru i samma ålder. Av smeddrängar, dagkarlar och deras hustrur flyttade under samma

period sju av tio i åldern 30–39 och 10 av 15 av de som var äldre än 40. Enligt 1600-talets hammarsmedsordningar skulle smeddrängar stanna vid samma smedja och hos samma mästare tills de hade utbildat sig till mästersvenner.⁵⁹ Praxis i Gunnilbo var uppenbarligen annorlunda. I fråga om flyttmönster påminner smeddrängarna i stället starkt om tjänstefolket. De var dock i medeltal tio år äldre, många var gifta och hade barn och de ingick inte, som vanliga drängar och pigor, i husbondens hushåll.

Bland de obesuttna – torpare, kolare, hantverkare, soldater, inhysingar med flera – hade, när döda borträknats, två femtedelar flyttat inom den undersökta femårsperioden. Det är dubbelt så mycket som bland bönderna. Medan i stort sett alla som flyttade från en bondefamilj var under 30 år, fanns bland de obesuttna också äldre flyttare. Bland obesuttna över 30 år flyttade en knapp tredjedel (31 procent) under undersökningsperioden och bland personer över fyrtio en knapp fjärdedel (23 procent). Även bland yngre var obesuttna mer flyttningsbenägna. Drygt hälften (53 procent) av de obesuttna under 30 år flyttade under den undersökta perioden, jämfört med en tredjedel av bönderna i samma åldersgrupp.

Det differentierade bondesamhället – om olika platser att leva på

Resultaten från Björskog och Gunnilbo bekräftar våra hypoteser. De båda samhällena var mycket rörliga. I Björskog bodde sju av tio i en annan by än där de hade fötts. I Gunnilbo hade halva befolkningen flyttat inom fem år. De siffror vi presenterat ger vid handen att på 1600-talets landsbygd var det fler som sökte upp en plats att leva på än som hade en plats given. Resultaten visar också på stora skillnader. Att konstatera att det gamla bondesamhället var rörligt räcker därför inte. Vi måste också fråga oss vad denna stora, men selektiva, rörlighet betydde för dåtidens sociala relationer och vad den betyder för hur vi uppfattar det gamla bondesamhället.

Flyttning hörde samman med försörjning. Våra siffror vittnar, för det första, om att förutsättningarna för människors försörjning skiljde sig åt. För många innebar en plats att leva på ett stycke jord. Relationen till denna plats kunde dock se mycket olika ut. Richard Hoyle har påpekat att vi ofta föreställer oss att jord normalt överfördes inom familjen och att detta är en integrerad, men i regel implicit del av hur vi föreställer oss det gamla bondesamhället.⁶⁰ Rörlighetssiffrorna indikerar i stället förekomsten av en omfattande jordmarknad.

Framför allt visar resultat att rätten till en viss plats varierade. I en studie av 1700-talets Frankrike har James Collins visat på ett starkt samband mellan bofasthet och ägande.⁶¹ Samma samband finner vi. Besittningsrätten

till ett skattehemman, som ägdes, var starkare än rätten till en frälse- eller kronogård. Resultaten från Björskog pekar tydligt på skillnader i kopplingen till fädernesjorden mellan skattebönder och landbor. De visar också på tydliga skillnader mellan kvinnor och män. Män hade starkare arvsrätt.⁶² Ännu osäkrare än rätten till en frälsegård var i allmänhet besittningsrätten till ett torp eller en backstuga.⁶³ Där var också rörligheten större.

Rätten var dessutom ekonomiskt betingad. Det skattehemman som under tre års tid inte betalat skatt tillföll kronan som så kallat skattevrak.⁶⁴ Den fattiga bonde som inte förmådde betala sin skatt kunde förlora rätten till sin jord. Den rika bonden, med mycket jord, kunde å andra sidan dela sin gård i flera delar, och därmed kunde inte bara ett, utan flera, av hans barn få möjlighet att bo kvar vid fädernesgården.⁶⁵ Vårt resultat att relativt få var födda på den plats där de bodde indikerar att många inte ärvt den jord de levde av. De som gjort det var i första hand förmögna skattebönder.

Siffrorna visar också att utöver jord som grund för försörjning fanns på 1600-talets landsbygd en arbetsmarknad, för hög och för låg, som gjorde människor rörliga. Tjänstefolkets stora rörlighet, väl belagd sedan tidigare, är det tydligaste exemplet. Denna rörlighet kan kopplas till en övergångsfas i livet, en begränsad period i väntan på att bli gift och etablera sig, i väntan, så att säga, på en ”egentlig” plats. Ett viktigare resultat i vår undersökning är att för många slutade inte rörligheten där.

Rörlighet bland gifta framgår också av begravningslängderna från Kolbäck och Säby, det vill säga de personalier som vi mötte i inledningen, i vilka människors hela levnadsförlopp beskrivs.⁶⁶ Här berättas bland annat om prästdottern från Gävle, Katarina Aurivillia, som kom att bosätta sig i Uppsala i och med sitt giftermål med vice pastorn där. När denne blev hovpredikat och sedan kyrkoherde i Leksand, flyttade Katarina med. Efter makens död gifte Katarina om sig med kyrkoherden i Kolbäck, varpå hon kom till Västmanland.⁶⁷ Som synes var det här männens tjänst som var drivande bakom rörligheten. Det finns fler, liknande exempel. Prästfamiljerna påminner i detta avseende om hammarsmedshushållen och om smeddrängarnas familjer i Gunnilbo.

De obesuttna var den största grupp som enligt begravningslängderna flyttade som gifta. Om Johan Jansson, som ”ifrån sitt giftermål allt intill döden haver [...] åtnjutit sitt försvar vid Mölntorp för en bruks-karl”, berättas att han och hans hustru under den perioden – som omfattade 23 år – bodde i tre olika torp i Säby.⁶⁸ När Karin Hansdotter gifte sig – för andra gången – levde paret först i Tängby, Dingtuna, i tre år, sedan i Fogdetorpet i Lilla Rytterne i två år, tillbaka till Dingtuna och Sippersta ägor i sju år, och slutligen på Olsta ägor i samma socken i 20 år. När maken dog flyttade hon till sin dotter och måg som brukade ett soldattorp på Löpdals ägor i Säby.⁶⁹

Att personer som en gång etablerat sig som torpare, och därmed fått sig en plats, flyttade vidare – ofta till ett annat torp – har också konstaterats av Christer Persson, men då för 1800-talet.⁷⁰ Detsamma gällde för 1600-talet. Liksom tjänstefolket, prästerna och hammarsmederna var många obesuttna beroende av lönearbete för sin försörjning. Samtidigt var deras rätt till jord många gånger otrugg.

Utöver att visa på skilda förutsättningar för människors försörjning, väcker våra resultat frågor om tillhörighet. Vem tillhörde egentligen bygemenskapen, den som sågs ha slagits sönder av skiftesreformer och urbanisering? Var den för alla eller för ett fåtal? Vad betydde det för den sociala sammanhållningen att hälften av en bys invånare byttes ut inom några år? På vilka villkor tillhörde människor lokalsamhället?

Vi kan här inte annat än antyda svar på dessa frågor. Två exempel från Snevringe härad i Västmanland kan visa vad förankringen vid, respektive avsaknaden av, en plats kunde innebära för en individs plats i den sociala gemenskapen. År 1690 anklagades pigan Brita Eriksson i Flickesta torp för att ha stulit säd ur en kvarn. Gärningen kunde inte bevisas och Brita friades från misstanken. Som ytterligare skäl till friandet lyftes hennes tidigare vandel upp. Kyrkoherden i hennes hemförsamling hade utfärdat en attest som intygade att ”om henne aldrig annat försports än det som ärligt och gott är”, och nämnden vittnade att aldrig annat än gott så väl om denna pigan som hennes moder en gammal gumma, *den i all sin tid här i länet vistats förnummits*.⁷¹

Att pigan och hennes familj var väl kända, och väl etablerade, på orten spelade således roll för rättens bedömning. Bofasthet kunde stärka en människas anseende. Ett annat fall från samma häradsrätt vittnar om vad avsaknaden av en plats kunde innebära. När misstanken uppstod att inhysskvinnan Karin Hansdotter fortfarande hade ett förhållande med en gift man – ett brott hon tidigare dömts för – fattade häradsrätten följande beslut:

Vart då efterfrågat, om konan äger här någorstädes i länet någon fast grund? Svarades nej. Blev fördenskull uppå sådan klagan resolverat, att hon konan Karin Hansdotter fly skall icke allenast Svedvi socken utan ock utav länet, och det foderligaste.⁷²

Den som saknade en plats att leva på, i fysisk mening, hade inte heller en självklar plats i den lokala gemenskapen. Hon eller han kunde tvingas flytta.

Geografisk rörlighet utgjorde en del av många människors erfarenhet. Villkoren för denna rörlighet skiftade dock med social position. Rörligheten i sig kunde också förändra villkoren. Att röra på sig kunde vara ett sätt att utvidga sociala nätverk. Peregrinationer – adliga ungdomars bildningsresor

– kan ses i detta ljus, liksom tjänstefolkets ständiga kringflyttande. Men flytt kunde också innebära förlust av sociala förbindelser. När Kerstin Ersdotter gick bort 1693, 43 år gammal, vädjade kyrkoherden i Säby från predikstolen för hennes mor, Ingegerd:

Vore ock önskligt at församlingens ledamöter hennes eländige tillstånd nu ville behjärta, och om hennes underhåll omtänkta vara, att hon icke må lida någon nöd, *såvida hon är en främling här på orten*, har ingen utom Gud att skjuta sig till⁷³

Liksom Erik Ersson från inledningen, var Ingegerd född i Dalarna och saknade enligt prästen förankring på orten. Med dottern borta stod kvinnan ensam, utan materiella tillgångar och utan sociala förbindelser. Tydligt var det svårt att få någon annan att hörsamma kyrkoherdens bön. Han åtog sig henne själv. Ingegerd dog bara ett år efter sin dotter, som inhyses hos kyrkoherden.⁷⁴

Fattigdom och osäker besittningsrätt, vilket i sig karaktäriserar en svag social position, kunde medföra en geografisk rörlighet som ytterligare försvagade denna. Den som var främmande var också någon som kunde ha svårare att få hjälp eller bli trodd inför rätten.

Låt oss slutligen återvända till byn Västansjö i Gunnilbo, som 1688 brukades av sexmannen Olof Larsson och hans son Lars Olofsson. År 1700 övertog Olof Larssons sonson och namne Olof Larsson den yngre farfaderns gård i samband med sitt giftermål. På ytan fortskred med andra ord det stabila bondesamhället. Samtidigt hade 50 in- och utflyttningar skett under perioden 1688–1699, och sammanlagt 33 olika individer hade bott i byn under en period av tolv år. Lars Olofssons dotter Sara flyttade elva år gammal till sin farbror i Stockholm och kom tillbaka, efter ett tag i Västerås, då hon var arton år gammal, bara för att snart flytta därifrån igen. En monsieur Gert Larsson Järnström flyttade in och ut ur Olof Larssons hushåll, och två olika smedfamiljer bodde under några år i byn innan de rörde sig vidare.⁷⁵ Smederna syns i mantalslängderna, men det gör inte de drängar, vallflickor och kvinnor som betecknades som ”kona” och som flyttade till och från byn. Också de tillhörde det gamla bondesamhället, om än på andra villkor.

A place to live: Geographical mobility and social position in an early modern peasant society

In recent years, the literature has made the case for high levels of mobility in early modern Europe, including Sweden. These findings refute the

traditional image of the early modern peasant society as static. Still, there were people who never moved, and lived their whole lives where they were born. By asking questions about who moved and who did not, we are able to shed new light on living conditions and the social community in early modern peasant society.

Using two unique visitation registers as well as other sources from late seventeenth-century Västmanland, we have analysed the mobility of men, women, and children from different social strata. We find that in the parish Björskog, in the fertile lowlands of the Mälaren valley in central Sweden, most people did not live where they had been born, and in the parish Gunnilbo, a rural society dominated by the mining industry, half the population had moved on to a new area within a five-year period. Thus, there were more people looking out for new places to live than there were people who never moved.

An important finding from our study is that geographical mobility varied with social status and land rights. Access to land and other earning opportunities was decisive in determining people's behaviour. Depending on social class, gender, and age, these factors varied significantly, and with them geographical mobility. While the pattern of sons inheriting farms from their fathers may have been true of certain propertied and perhaps more influential and visible peasants, early modern peasant society was far more varied than this. There were the landless, servants, civil servants, women, etcetera. The result—high but uneven mobility rates—raises the question of belonging. Who was part of the local community, and under what circumstances?

Keywords: peasant society, social mobility, heterogeneity, seventeenth century, Sweden

Noter

- 1 Begravningsnotis 21/4 1689, C:2, Säby kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv (ULA), fol. 39.
- 2 Om personalier som källa, se David Gaunt, "Familj, hushåll och arbetsintensitet. En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige", *Scandia* 1976:1, s. 38–42.
- 3 Begravningsnotis 25/8 1689, C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA, fol. 40.
- 4 Orvar Löfgren, "Historical Perspectives on Scandinavian Peasantries", *Annual Review of Anthropology* 9 1980, s. 189–190; Anders Salomonsson, "Bondeliv", i *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*, Anders Salomonsson (red.), Lund 1999, s. 15–19.
- 5 Richard Smith, "'Modernization' and the Corporate Medieval Village Community in England: Some Reflections", i *Explorations in Historical Geography. Interpretative essays*, Alan R.H. Barker & Derek Gregory (red.), Cambridge 1984; Adam Kuper, *The Reinvention of Primitive Society. Transformation of a Myth*, 2 uppl, Oxon 2005, s. 11.

- 6 Martin Dribe, *Liv i rörelse. Familj och flyttningar i 1800-talets svenska bondesambälle*, Hedemora 2003, s. 10–11; Leslie Page Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, 2. uppl., Bloomington 2003, s. 18; Lotta Vikström, *Gendered Routes and Courses. The Socio-Spatial Mobility of Migrants in Nineteenth-Century Sundsvall, Sweden*, Umeå 2003, s. 15; Jan Lucassen & Leo Lucassen, "The Mobility Transition Revisited, 1500–1900: What the Case of Europe Can Offer to Global History", *Journal of Global History* 2009:3, s. 351.
- 7 Albert Eskeröd, "Jordbruk och bondeliv under Vasatiden", i *Den svenska historien, vol. 4. Gustav Vasa. Riket formas*, Sten Carlsson & Jerker Rosén (red.), ny uppl, Stockholm 1992, s. 130. Se även Alf Åberg, *När byarna sprängdes* 1953, s. 18.
- 8 Martin Dackling, *Släktgårdens uppkomst. Jord och marknad i Skaraborg*, Göteborg 2013, s. 20–21.
- 9 Michel Oris "The History of Migration as a Chapter in the History of the European Rural Family: An Overview", *The History of the Family* 2003:2, s. 189–190.
- 10 Sigurd Erixon, *Byaliv och byalag*, Stockholm 1978, s. 12.
- 11 Sven Lundkvist, "Rörlighet och social struktur i 1600-talets Sverige", *Historisk tidskrift* 1974:2; Eva Österberg, "Bofasta och flyttare i äldre vasatidens bondesambälle", i *Historia och sambälle. Studier tillägnade Jerker Rosén*, Anders Grönvall (red.), Lund 1975; David Gaunt, "Pre-Industrial Economy and Population Structure. The Elements of Variance in Early Modern Sweden", *Scandinavian Journal of History* 1977:2.
- 12 Sven Lundkvist, "Geografisk och social rörlighet 1500–1850. Sverige", i *Föredrag och diskussioner. Den andra nordiska lokalhistoriska konferensen i Viitasaari 9.–12. 1976*, Jussi Kuusanmäki & Susanne Lindgren (red), Helsingfors 1978, s. 161. Se även Samuli Onnela, "Om geografisk rörlighet i norra Finland på 1600- och 1700-talen", s. 116, och Sølvi Sogner, "Social og geografisk mobilitet. En drøftelse av kildemessige og metodiske problemer i forbindelse med bruk av østnorsk kirkebok- og tellingsmateriale", s. 145 i samma konferensrapport.
- 13 Peter Laslett, "Clayworth and Cogenhoe", i *Family Life and Illicit Love in Earlier Generation. Essays in Historical Sociology*, Cambridge 1977; Jane Whittle, "Population Mobility in Rural Norfolk among Landholders and Others c. 1440-c.1600", i *The Self-Contained Village? The Social History of Rural Communities 1250–1900*, Christopher Dyer (red.), Hatfield 2007, s. 28.
- 14 Oris 2003, s. 187–188; James B. Collins, "Translation de Domicile: Rethinking Sedentarity and Mobility in the Early Modern French Countryside", *French History* 2006:4, s. 387–389.
- 15 Jan de Vries, *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge 2008, s. 7.
- 16 Leslie Page Moch, "Moving Europeans: Historical migration practices in Western Europe", i *The Cambridge Survey of World Migration*, Robin Cohen (red.), Cambridge 1995, s. 126; Moch 2003, s. 16–18; Lucassen & Lucassen 2009, s. 349.
- 17 Gösta Berg, "Arbetsvandringar. Landsbygden", i *Arbetaren i helg och söcken. Kulturhistoriska studier. II. Vardag och fest*, Andreas Lindblom (red.), Stockholm 1944; Göran Rosander, *Herrarbete. Dalfolkets säsongsvisa arbetsvandringar i jämförande belysning*, Uppsala 1967; Gustaf Utterström, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Första delen*, Stockholm 1957, s. 141–181.
- 18 Olwen Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France 1750–1789*, Oxford, 1974; Moch 2003, s. 40–43; Jelle van Lottum, "Some Aspects of Migration in the North Sea Region, ca 1550–1800", i *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea and Baltic Region*, Hanno Brand & Leos Müller (red.), Hilversum, 2007.

- 19 Peter Laslett, "Characteristics of the Western Family", i *Family Life and Illicit Love in Earlier Generation. Essays in Historical Sociology*, Cambridge 1977; Donald Haks, *Huweljk en gezin in Holland in de 17e en 18e eeuw*, Assen 1982, s. 171–174; Börje Harnesk, *Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*, Umeå 1990; Ilana Krausman Ben-Amos, *Adolescence and Youth in Early Modern England*, New Haven 1994, s. 69–70; Martin Dribe, *Leaving Home in a Peasant Society. Economic Fluctuations, Household Dynamics and Youth Migration in Southern Sweden, 1829–1866*, Lund 2000. Jeremy Hayhoe, "Rural Domestic Servants in Eighteenth-Century Burgundy: Demography, Economy, and Mobility", *Journal of Social History* 2012:2.
- 20 John Hajnal, "Two Kinds of Preindustrial Household Formation System", *Population and Development Review* 1982:3; Moch 2003, s. 32–36.
- 21 Tex Eva Österberg, *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600*, Lund 1977; Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*, Uppsala 1979.
- 22 Lundkvist 1974, s. 239; Österberg 1975, s. 71; Gaunt 1977; Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820*, Lund 1998.
- 23 Gaunt 1977, s. 198.
- 24 Moch 1995, s. 127.
- 25 Perlestam 1998, särskilt s. 127 & 166–167.
- 26 Jonas Lindström, *Distribution and Differences. Stratification and the System of Reproduction in a Swedish Peasant Community 1620–1820*, Uppsala 2008, särskilt s. 64–66 & 196–198.
- 27 Jfr Löfgren 1980, s. 205; Henry French, "Ancient Inhabitants: Mobility, Lineage and Identity in English Rural Communities, 1600–1750", i *The Self-Contained Village? The Social History of Rural Communities 1250–1900*, Christopher Dyer (red.), Hatfield 2007.
- 28 Symptomatiskt är att när Alf Åberg beskrev bygemenskapen före skiftesreformerna, så talade han om byamännens värld, Åberg 1953, s. 18.
- 29 Jfr Gaunt 1976, s. 41.
- 30 Användningen av vigsellängder som källa har bidragit till bilden av ett orörligt samhälle, då giftermålsfältet var mindre än det totala rörlighetsfältet. Sune Åkerman, "En befolkning för den demografiska revolutionen", i *Karolinska förbundets årsbok 1977*, s. 86–90; Ann-Sofie Källemark, "The Country that Kept Track of its Population", i *Time, Space and Man. Essays on Microdemography*, Jan Sundin & Erik Söderlund (red.), Stockholm 1979, s. 228–230; Moch 2003, s. 36.
- 31 1686 års kyrkolag, kap. XXIV, § VIII.
- 32 Karl Arvid Edin, "Studier i svensk fruktsamhetsstatistik", *Ekonomisk tidskrift* 1915:9; Nils Friberg & Inga Friberg, *Sveriges äldsta fullständiga husförhörslängd*, Stockholm 1971; Nils Friberg & Inga Friberg, *350 års befolkningsutveckling i Mälardalen (Tillberga)*, Stockholm 1972; Nils Friberg & Inga Friberg, *Historisk befolkningsforskning*, Stockholm 1974; Gaunt 1976; Gaunt 1977; Åkerman 1977.
- 33 Gösta Lext, *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946*, Göteborg 1984, s. 271.
- 34 Åkerman 1977, s. 86–91; Dribe 2003, s. 11.
- 35 Om lokalstudien som metod för att studera geografisk rörlighet i äldre tid, se tex Sogner 1978, s. 144; Oris 2003, s. 209.
- 36 Moch 2003, s. 30–31; Whittle 2007, s. 29.
- 37 Gaunt 1977, s. 195–196.
- 38 Dribe 2003, s. 59–60.
- 39 Friberg & Friberg 1974, s. 10.
- 40 Dribe 2003, s. 11; French 2007, s. 82.
- 41 Dribe 2003, s. 59.

- 42 Kartor över Björskogs socken, 1640-tal, T₃, Geometriska jordeböcker, Lantmäteristyrelsen, RA, fol. 203–30; David Hannerberg, *Svenskt agrarsambälle under 1200 år. Gård och åker, skörd och boskap*, Stockholm 1971, s. 38.
- 43 Janken Myrdal & Johan Söderberg, *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*, Stockholm 1991, s. 145–146.
- 44 Jordebok 1688, G II a:17, Länsstyrelsen i Västmanlands län. Landskontoret, ULA.
- 45 Friberg & Friberg 1974. s. 8. Den andra längden är från Grangärde i Dalarna och påbörjades 1686.
- 46 Friberg & Friberg 1971; Daniel Larsson, *Den dolda transitionen. Om ett demografiskt brytningskede i det tidiga 1700-talets Sverige*, Göteborg 2006; Lindström 2008.
- 47 En kontroll mot födelselängden ger vid handen att husförhörlängdens åldersangivelser stämmer på ett ungefär. Brita Nilsson, som anges vara 32 år 1688, var i själva verket född 1654. Födelse- och dopbok, C:1. Björskog Kyrkoarkiv, ULA, fol. 98r. Hon var således två år äldre. Då avvikelserna sällan är större, så har inga korrigeringar av individernas ålder gjorts.
- 48 Födelse- och doplängder 1626–1685, C:1, Björskogs kyrkoarkiv, ULA.
- 49 Friberg & Friberg 1974, s. 8.
- 50 Winberg, 1977 s. 105–106, 205–208; Harnesk, 1990 s. 161–166; Krausman, 1994 s. 2, 69–72.
- 51 Lundkvist 1974, s. 226; Dribe 2003, s. 9; Moch 2003, s. 31; Hayhoe 2012, s. 557. En karta över födelseortfältet finns i Friberg & Friberg 1974, s. 9.
- 52 Laslett 1977, s. 65–68; Lundkvist 1974, s. 223–225.
- 53 Lundkvist 1974, s. 223–225
- 54 Mantalslängder 1686–1700, Gunnilbo församling, Västmanland, Mantalslängder 1642–1820, Riksarkivet (RA). Om mantalslängderna, se Gösta Lext, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*, Göteborg 1979.
- 55 T ex Perlestam 1998 och Lindström 2008.
- 56 Lundkvist 1974, s. 225.
- 57 Protokoll 20–26/3 1694, Skinnskattebergs Häradsrätt, Renoverade domböcker 37, Västmanlands län, EXIe:2294, Svea hovrätt, RA, fol. 1288v–1292v.
- 58 Jordebok 1685; Jordeböcker Västmanlands län, RA, fol. 322v.
- 59 Bertil Boëthius, *Gruvornas, hyttornas och hamrnarnas folk. Bergshanteringens arbetare från medeltiden till Gustavianska tiden*. Stockholm 1951, s. 186.
- 60 Richard W. Hoyle, "The Land-Family Bond in England", *Past & Present* 1995:146, s. 168.
- 61 Collins 2006, s. 396.
- 62 Maria Ågren, *Jord och Gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*, Uppsala, 1992; Maria Sjöberg, *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Hedemora 2001.
- 63 Se t ex protokoll 3/10 1685 § 2, A Ia:5, Snevrings häradsrätt, ULA, § 2; protokoll 8–12/10 1689, Skinnskattebergs Häradsrätt, Renoverade domböcker, Västmanland 33, E XI e:2290, Svea hovrätt, RA, fol. 535r–535v § 22 & 23; Handlingar från 1690-talet, volym 1, Bergsverksrelationer Sala bergslag E 2b, Bergskollegium, RA.
- 64 Lars Herlitz har talat om ett brukningstväng. Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Göteborg 1974, s. 29. Även Moch 2003, s. 7. Kravet på skatt, och på att uppehålla bruket, gav upphov till en särskilt rörlig kategori bönder, nämligen skattelandsborna, se Jonas Lindström, "Skattelandsbor och hälftenbrukare. Jordägare och arrende under 1600- och 1700-talen", i *Att bruka men inte äga. Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*, Anders Wästfelt (red.), Stockholm 2014.

- 65 Lindström 2008, s. 130–133.
- 66 Begravningslängder, F:1, Kolbäcks kyrkoarkiv & C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA. Åren 1687/1688–1699 listar dessa totalt 672 begravna, varav 275 stycken (41 procent) var barn under tio år.
- 67 Begravningsnotis 3 advent 1689, F:1, Kolbäcks kyrkoarkiv, ULA, fol. 119r.
- 68 Begravningsnotis 13/8 1693, C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA, fol. 147.
- 69 Begravningsnotis 24/2 1688, C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA, fol. 38.
- 70 Christer Persson, "Något om torp och torpare i Locknevi socken. En longitudinell studie av torpare på några utvalda torp i norra Småland 1800–1900", i *Huse og husmænd i fortid nutid og fremtid. Småbrugets udbredelse og vilkår i Norden*, Helle Damgaard & Per Grau Mølle (red.), Odense 1989, s. 82.
- 71 Protokoll 30/1 1690, Snevringe häradsrätt, Renoverade domböcker, Västmanland 7, E XI e:2262, Svea Hovrätt, RA, fol. 163r–163v. Vår kursivering.
- 72 Protokoll 25/9 1684, A Ia:5, Snevringe häradsrätt, ULA, § 6.
- 73 Begravningsnotis 13/8 1693, C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA, fol. 148. Vår kursivering.
- 74 Begravningsnotis 1/7 1694, C:2, Säby kyrkoarkiv, ULA, fol. 160.
- 75 Husförhörslängd, A I:1, Gunnilbo kyrkoarkiv, ULA, fol. 322–327.

